

УДК 32-027.21+378(477)+006(4)
<http://orcid.org/0000-0001-9730-8527>
<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.51072>

Н. П. Гедікова

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ОСВІТНІХ СТАНДАРТІВ

Обґрунтовано важливість освіти як інструменту реалізації інтересів і пріоритетів людини, суспільства, держави. Розкрито зміст і надано авторське визначення поняття «державна освітня політика». Проаналізовано пріоритетні завдання української державної політики щодо реформування системи вищої освіти в контексті європейських освітніх стандартів. Розглянуто напрямки підвищення конкурентоспроможності вітчизняних вишів на ринку освітніх послуг та визначено інструменти забезпечення ефективності і якості вищої освіти в Україні.

Ключові слова: освіта, вища освіта, державна політика, європейські освітні стандарти, конкурентоспроможність, якість освіти.

Н. Ф. Гедикова

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ

Обоснованно важность образования как инструмента реализации интересов и приоритетов человека, общества, государства. Раскрыто содержание и представлено авторское определение понятия «государственная образовательная политика». Проанализированы приоритетные задачи украинской государственной политики по реформированию системы высшего образования в контексте европейских образовательных стандартов. Рассмотрены направления повышения конкурентоспособности отечественных вузов на рынке образовательных услуг и определены инструменты обеспечения эффективности и качества высшего образования в Украине.

Ключевые слова: образование, высшее образование, государственная политика, европейские образовательные стандарты, конкурентоспособность, качество образования.

N. P. Gedikova

THE STATE POLICY IN THE SPHERE OF UKRAINIAN HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF EUROPEAN EDUCATIONAL STANDARDS

The importance of education as a tool for implementing the realization of interests and priorities of a man, society and state is provided. The content is provided and the author's definition of the term of "national educational policy" is given. The Ukrainian state policy's priority tasks for the reforming of the higher educational system in the context of European educational standards are analyzed. The directions of the domestic universities' competitiveness

increasing on the educational market are discovered and the tools to ensure the effectiveness and the quality of the higher education in Ukraine are defined.

Key words: *education, higher education, public policy, European educational standards, competitiveness, quality of education.*

Постановка проблеми. Процес глобальних змін завжди був пов'язаний із змінами системи традиційних цінностей і фундаментальних соціокультурних принципів і заміною їх на нові (які формувалися на основі «традиційних» і «фундаментальних», але мали інше змістовне забарвлення). Особливість прояву даних тенденцій має низку наукових обґрунтувань, однак головна з них полягає у самих процесах розвитку соціуму і цивілізації в цілому. У зв'язку з глобальними змінами у геополітичному просторі, переходом від індустріального до постіндустріального суспільства, зміною розстановки акцентів за допомогою акумулювання процесів суспільного розвитку, уже не в рамках національних держав, а на загальносвітовому рівні, змінами перспектив розвитку цивілізації, які породили проблему вибору політичної орієнтації, адекватної вимогам часу, інтересам і очікуванням соціуму та багатьма іншими обставинами, які істотно змінили усю світосистему в цілому, цей факт почав набувати домінуючого значення. Ці тенденції охопили усі сфери життєдіяльності, але сфера освіти і науки набула пріоритетного значення, оскільки вона виступає в якості ключового ресурсу соціально-економічного, соціокультурного розвитку суспільства і країни, підвищення добробуту громадян, забезпечення національних інтересів і національної безпеки країни, особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними задатками, здібностями, потребами і створення умов для її самореалізації.

Разом з тим, освітній аспект набув пріоритетного значення у зв'язку з тим, що саме освіта і наука стали базисною і рушійною силою глобального розвитку світу.

Зміни системи традиційних цінностей відповідно змінили відношення до освіти, вона стала сприйматися не просто як соціальна сфера, а як сфера для економічних інвестицій.

Справедливість даного підходу полягає в тому, що характерною особливістю сучасного постіндустріального суспільства є інформаційна експансія (основний ресурс виробництва), яка потребує відповідного рівня знань (базова складова соціального прогресу). У даному питанні примітним є той факт, що істотного значення почали набувати інвестиції в людину і якість освіти, при цьому пріоритет надається вищій. Наразі саме вища освіта розглядається як визначальний фактор у питаннях формування і розвитку професійних компетентностей, вільного вибору індивідом сфери реалізації своїх знань і навичок, наступного саморозвитку і самовдосконалення, формування системи цінностей.

Тому в вітчизняній системі освіти вища освіта належить до найважливіших напрямків державної політики України.

Аналіз актуальних досліджень. Окремі питання державної політики у сфері вищої освіти стали предметом наукового дослідження вітчизняних вчених – політологів, правознавців, філософів, педагогів. Так, сучасні тенденції, механізми забезпечення і реалізації державної політики в галузі вищої освіти досліджували С. Домбровська, М. Згуровський, Г. Клімова, І. Колодій, В. Маслов, Л. Наливайко, В. Шевченко, О. Хохленко, В. Філіппова й багато інших. Організаційно-правові питання формування державної політики у вищій освіті розглядали С. Верба, О. Беляєва, Н. Губерська, Є. Красняков, І. Мисик та інші. Світові тенденції розвитку систем вищої освіти та проблеми забезпечення якості й ефективності вищої освіти в Україні аналізували Ф. Андрушкевич, В. Андрущенко, М. Степко, О. Козієвська та інші вітчизняні науковці.

Аналіз великого і різноманітного арсеналу джерел дозволяє відзначити, що вони у підсумованому, інтеграційному вигляді складають ґрунтовний фундамент для системного розуміння державної політики у сфері вищої освіти. Між тим інтеграційна спрямованість України у світовий освітній простір потребує постійного вивчення процесу реалізації державної політики у цій сфері.

Метою статті є оцінка сучасного стану державної політики у сфері вищої освіти України відповідно до європейських освітніх стандартів і вимог, що передбачає постановку і вирішення таких задач: з'ясувати сутність феномену державної освітньої політики; охарактеризувати правові основи на яких базується вітчизняна державна політика у сфері вищої освіти; визначити основні тенденції та шляхи її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. У відповідності до діючого Закону України «Про освіту» освіта розуміється як «основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави» [2]. У проекті нового Закону «Про освіту» вона трактується як «основа інтелектуального, духовного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорука розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою» [7]. Стратегію розвитку освіти визначає державна освітня політика.

Поняття «державна освітня політика» не є новим для наукового дискурсу, проте його ідейно-функціональний зміст не є однозначним. Так, на думку вітчизняного науковця І. Колодія державна освітня політика – це планомірно організована діяльність та відповідно цілісна, комплексна система заходів державних інституцій щодо цілеспрямованого управління освітньою галуззю з метою її оптимізації, повноцінного функціонування та розвитку, це концентроване вираження ідеологічних та соціальних принципів, що визначають ставлення держави до функціонування і розвитку галузі, її роль у суспільстві [4, с. 236-237]. Л. Наливайко справедливо вважає, що «державною освітньою політикою є складова частина політики держави, спрямована на вирішення завдань у сфері освіти, забезпечення потреб особи в освітній галузі та комплектацію органів держави кваліфікованими кадрами з метою духовно-ідеологічного збагачення суспільства й соціально-економічного розвитку держави» [5, с. 35]. Сучасна довідково-аналітична література тлумачить зміст державної освітньої політики як «відповідь на суспільні потреби, вимоги, дії/бездіяльність інших суб'єктів освітньої

політики, цілеспрямований, відносно стабільний офіційний курс уряду та підпорядкованих йому установ, спрямований на забезпечення функціонування системи освіти» [1, с. 623].

З перших років незалежності України і початком реформ у політичній, соціально-економічній, правовій сфері заходи щодо модернізації освіти стали пріоритетними у державній політиці. Були прийняті законодавчі акти і низка державних програм, які базуються на Конституції України. Ці документи визначили мету, основні принципи, напрями, пріоритети, завдання, шляхи забезпечення і реалізації державної політики в сфері освіти. За своїм змістом і спрямованістю, прийняті документи у сфері освіти відповідають потребам політичної, економічної, соціальної модернізації і враховують міжнародні вимоги, які висуваються до цієї галузі.

Наразі ведеться інтенсивна робота по громадському обговоренню проекту нового Закону України «Про освіту» і проекту Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років [8]. Ці документи визначають загальну стратегію, основні напрями, зміст і довгострокові пріоритети, задачі державної політики у сфері освіти і механізми їх реалізації, що є фундаментальною складовою прогресивного розвитку країни. Зокрема зазначений Закон регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, прав і обов'язків фізичних і юридичних осіб, що беруть участь у реалізації цього права. Одним із пріоритетів Концепції розвитку освіти є забезпечення рівного доступу до якісної освіти усім громадянам України, перетворення освіти на соціальний ліфт.

Потужною законодавчою базою, яка склалася за роки незалежності України, для кожного рівня освіти визначено ключові задачі і напрями розвитку.

Відповідно до міжнародних зобов'язань України та її стратегічної мети щодо подальшої європейської інтеграції Україна продовжує процеси модернізації освіти. У системі освіти пріоритетом державної політики є

підвищення результативності освітньої діяльності вишів. Прийняття нового Закону України «Про вищу освіту», розроблення проектів Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років та Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року, нове законодавче унормування процедури ліцензування і акредитації вишів радикально змінюють вектор освітньої політики України в європейському напрямі. Отже відбувається гармонізація внутрішнього законодавства у галузі вищої освіти відповідно до міжнародних стандартів.

У новій редакції Закону України «Про вищу освіту» визначаються принципи, на яких ґрунтується державна політика у сфері вищої освіти і шляхи її забезпечення. Цей Закон демонструє усвідомлення безальтернативності європейського курсу на пріоритетне забезпечення якості вищої освіти, визначає необхідність побудови системи забезпечення якості вищої освіти в Україні керуючись Стандартами та рекомендаціями щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG) [10], ухвалені під час Міністерської конференції в Єревані, 14–15 травня 2015 року. Цей документ визнає стандарти внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості у вищій освіті та стандарти щодо діяльності агентств забезпечення якості, а також надає рекомендації, які пояснюють, чому важливі ці стандарти і описують можливі способи запровадження цих стандартів. Його головна мета полягає у сприянні спільному розумінню забезпечення якості навчання і викладання, не зважаючи на кордони та між усіма стейкхолдерами. У документі, який розглядається, зазначається: «Вища освіта, дослідження та інновації відіграють вирішальну роль у підтримці соціального згуртування, економічного зростання та глобальної конкурентоспроможності. Враховуючи бажання європейських суспільств все більше ставати суспільствами знань, вища освіта стає істотною складовою соціально-економічного і культурного розвитку. Водночас, зростання вимог до навичок та компетентностей вимагає від вищої освіти реагувати повному... Роль забезпечення якості стає вирішальною у підтримці систем і

закладів вищої освіти у їх реагуванні на ці зміни, водночас гарантуючи, що кваліфікації, набуті студентами, та їх досвід здобуття вищої освіти залишаться на першому плані інституційних місій» [10, с. 5].

Варто зазначити, що низка положень, які викладені у Стандартах та рекомендаціях щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG), а також у Законі України «Про вищу освіту» та інших законодавчих актах і державних програмах у галузі освіти вже набули свого практичного втілення у діяльності вітчизняних вишів, але частина з них потребує поступового вирішення відповідно до кращих вітчизняних і європейських практик модернізації змісту вищої освіти.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» одним з пріоритетів національних інтересів України є «створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення» (ст. 6) [3]. У зв'язку з цим зауважимо, що основною вимогою сучасного ринку праці до випускника вишу є володіння ним не лише глибокими теоретичними знаннями, а знаннями, які мають практичний і навіть прагматичний характер, він повинен бути висококваліфікованим, компетентним, креативним, творчо і конструктивно мислячим фахівцем.

Виходячи з того, що особливість сучасності полягає в тому, що розвиненість економічної інфраструктури зумовлюється безпосередньо науковими знаннями й інформаційними досягненнями творчої діяльності людей, необхідно констатувати, що сама вища освіта повинна бути конкурентоспроможною. Конкурентоспроможність освітянського закладу – це міра привабливості наданих освітніх послуг, що здатна максимально і результативно задовольнити потреби споживачів у підготовці до майбутньої професійної діяльності, ефективно використовувати можливості, наявні в соціально-економічній системі, оперативно виявляти і засвоювати нові регіональні сегменти вітчизняного, європейського та світового ринку освіти.

Конкурентоспроможність вищого навчального закладу на ринку освітніх продуктів забезпечується, з одного боку, завдяки таким чинникам:

- якісний рівень освітньої діяльності вищого навчального закладу та умов, що його забезпечують;
- здатність гнучко реагувати на постійно мінливі умови внутрішнього і зовнішнього середовища;
- інформаційно-методичне та фінансове забезпечення навчального процесу;
- економічна стійкість вищого навчального закладу;
- кадровий потенціал вищого навчального закладу і професійна компетенція викладацького складу;
- легітимність освітніх послуг, що надаються вищим навчальним закладом, відповідно до державних стандартів і вимог щодо їх змісту;
- орієнтування освітньої установи у своїй діяльності як безпосередньо на освітній процес, так і на науково-дослідну та інноваційну діяльність, а також виховну роботу.

З іншого боку, конкурентоспроможністю випускників на сучасному ринку праці, з них виділяють:

- кваліфікація, професійна компетентність випускників, рівень отриманих знань;
- мотивація випускників;
- культура випускників (цінності і рівень розвитку);
- поведінкові характеристики (поведінка на ринку праці), життєва орієнтація (наявність плану життя і кар'єри, визначення життєвих цілей і цілей працевлаштування) [9].

Основні напрямки підвищення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів України на ринку освітніх послуг, на нашу думку, можуть бути сформовані наступним чином:

- здійснення взаємопов'язаних дій органів влади усіх рівнів, громадськості (бізнесу) і вищих навчальних закладів;

- забезпечення активної участі держави в цілях підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості сфери освіти;
- індивідуалізація навчання за допомогою підвищення самостійності здобувачів вищої освіти;
- підвищення різноманітності об'єктної структури експорту освітніх послуг за допомогою комплексної взаємодії всіх суб'єктів (держави, громадськості, ВНЗ).

Ефективність забезпечення практичної реалізації визначених напрямків може бути досягнута завдяки випереджального оновлення матеріально-технічної бази освіти, якісних перетворень освітянської і обслуговуючої інфраструктури, вдосконалення механізмів управління вищими навчальними закладами і при умові, що основним ініціатором у формуванні нормативно-правової бази у галузі вищої освіти виступатимуть вищі навчальні заклади.

«Модернізація і розвиток освіти та науки, – зазначається у Національній стратегії розвитку освіти на 2012 – 2021 рр., – повинні набути випереджального неперервного характеру, гнучко реагувати на всі процеси, що відбуваються у світі й Україні. Підвищення якісного рівня освіти має бути спрямоване на забезпечення економічного зростання країни та вирішення соціальних проблем суспільства, необхідних для подальшого навчання і розвитку особистості. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства» [6]. Підвищення ефективності і якості освіти є одним з пріоритетних напрямків реалізації державної політики у сфері вищої освіти. Одним з інструментів його забезпечення є моніторинг діяльності вишів. Моніторинг надає можливість суб'єктам державної політики в галузі освіти визначити рейтинг вищих навчальних закладів, що відповідає певним критеріям і вимогам, які висуваються Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, діяльність якого спрямована на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти.

У питанні підвищення якості вищої освіти одним з пріоритетних завдань є реформування системи її фінансування. Як зазначив міністр освіти України С. Квіт, фінансування університетів через держзамовлення фахівців буде скасовано. У світі подібної практики немає. Система фінансування буде працювати через прямі дотації вишам залежно від рейтингів і уподобань студентів. Головна ідея нової програми полягає в поділі фінансування вишів на дві частини базову і ту, що надходить разом з абітурієнтами. С. Квіт пояснив, що до університетів будуть висунуті високі вимоги, щоб отримати базове фінансування для своєї життєдіяльності, це, у свою чергу, надасть можливість Міністерству освіти і науки підтримати найкращі вищі навчальні заклади [11]. Такі реформаторські заходи виступатимуть в якості ефективного стимулюючого фактора для вищих навчальних закладів у питанні надання якісних освітніх послуг. З іншого боку, високий рейтинг ВНЗ стане мотивуючим фактором для вибору абітурієнтами саме такого навчального закладу. Відповідним чином, такі заходи призведуть до зменшення ВНЗ в країні і підвищать конкурентоспроможність вітчизняної системи вищої освіти.

Разом з тим, необхідно відзначити, що нові позитивні якості, які набула вітчизняна вища освіта, в процесі поступової і, в той же час, радикальної модернізації, набули і негативних витрат. Це закономірність, притаманна будь-якому процесу розвитку, яка не завжди має явний характер (навіть можна сказати протікає латентно), а їх явний прояв виявляється саме у моменти радикальної модернізуючої трансформації усіх сфер життєдіяльності соціуму (у даному контексті мова йде про державу), тим більше, такої, що має глобальні тенденції, які привертають до себе увагу, і спонукають до певних дій.

Наукова спільнота і реформатори освітньої галузі чітко усвідомлюють, що незважаючи на значні досягнення, здобуті протягом усього періоду існування незалежної України, в освітньому секторі країни накопичувалися

численні проблеми системного характеру. Зокрема у проекті Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років серед них зазначено:

- ставлення владних структур до освітнього сектору як до другорядного порівняно з економікою, «витратної», а не інвестиційної, частини державного бюджету;
- занепад матеріально-технічної бази, старіння педагогічних кадрів, недостатній приплив молодих спеціалістів;
- низька заробітна плата, зниження соціального статусу працівників освіти;
- неефективна, надмірно централізована, застаріла система управління і фінансування;
- зростання нерівності в доступі до якісної освіти;
- некодифікованість і недосконалість освітнього законодавства;
- надмірна комерціалізація освітніх послуг, корупція і «дипломна хвороба»;
- зниження якості освіти та падіння рівня знань і вмінь учнів, моральне старіння методів і методик навчання;
- повільне і безсистемне оновлення змісту освіти;
- зниження якості педагогічних кадрів і криза педагогічної освіти, професійна деградація частини учительських кадрів;
- брак ефективної системи моніторингу і контролю якості освіти;
- зниження якості навчальної літератури та критичний брак передових технологій в освітньому секторі [8].

При цьому, необхідно констатувати, що саме економічний фактор є визначальним у цьому питанні, оскільки саме він обумовлює безперервність і ефективність процесу модернізації системи і динаміку інститутів, що її складають.

Розв'язання зазначених проблем є пріоритетним завданням державної політики у системі вищої освіти України. При цьому необхідно відмітити, що

зазначені проблеми мають свій прояв не тільки у вищій школі, а й у всій системі освіти. Відповідно з метою «забезпечення функціонування освіти як основи сталого розвитку країни, виходу її на рівень найбільш розвинених постіндустріальних країн світу» [8] необхідно продовжити розпочаті реформи. Їх результатом повинна бути «всеосяжна трансформація освітнього сектора. Освіта мусить перетворитися на систему, здатну до саморегуляції – відповідно до викликів суспільного розвитку, які постійно змінюються. Освіта має перетворитися на ефективний важіль економіки знань, на інноваційне середовище, у якому учні й студенти отримують навички і вміння самостійно оволодівати знанням протягом життя та застосовувати це знання в практичній діяльності. Освіта має продукувати індивідів, здатних забезпечити прискорене економічне зростання і культурний розвиток країни, свідомих, суспільно активних громадян, конкурентоспроможних на європейському і світових ринках праці. Освіта має стати реальною гарантією забезпечення високих соціальних стандартів. Реалізація цих єдиних для всієї освіти завдань має здійснюватися різними шляхами – через розмаїття освітніх інституцій, форм і методів навчання, запровадження сучасного менеджменту» [8].

Але по суті, реформаторські заходи в системі вищої освіти є недостатніми для вирішення проблем, які у ній визначилися, завдання полягає у формуванні і вихованні певної свідомості у людей, орієнтованої на формування інтелектуального потенціалу нації, моральні, національні, гуманні традиції і цінності. Треба визнати, що освітня реформа, на яку багато хто сподівається, не зможе подолати усі труднощі і досягти остаточного результату, без проведення реформ в усіх сферах життєдіяльності нашої країни, на здійсненні яких наполегливо акцентує увагу Європейський Союз і світова спільнота.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, можемо констатувати, що державна освітня політика – це вияв соціально-політичної і економічної реальності; система бачення пріоритетів і проблем та визначення

інструментів і механізмів їх реалізації і розв'язання; організована форма враження інтересів і цінностей людей, нації, держави. У своїй стратегії вона базується на виробленні певних гарантій для розвитку кожного індивіда і створенні умов для його самореалізації. Державна політика у галузі освіти виконує такі ж самі функції як і державна політика у інших сферах життєдіяльності країни, а саме: раціоналізація конфліктів, розподільна і перерозподільна, управління соціальними процесами, соціалізація особистості.

Стратегічні орієнтири і мета державної політики України у сфері вищої освіти орієнтовані на її інтеграцію у європейський освітній простір, що сприятиме піднесенню конкурентоспроможності вітчизняної вищої освіти на світовому та європейському просторах, всебічному розвитку людської особистості як рівновеликої цінності, примноженню інтелектуального і культурного потенціалу українського народу. Згідно з цим наша країна узгоджує і наближує діяльність вітчизняної системи вищої освіти до європейських освітніх стандартів і вимог, при цьому зберігаючи і примножуючи власний досвід у цій сфері.

Окреслена тематика може мати розвиток у напрямі вивчення зарубіжного досвіду європейських країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; відп. ред. В. Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
2. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] : від 23.05.1991 № 1060-ХІІ. — Режим доступу : www.mon.gov.ua.
3. Закон України «Про основи національної безпеки України» [Електронний ресурс] : від 19.06.2003 № 964-ІV. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>.
4. Колодій І. С. Сучасні тенденції державної освітньої політики України / І. С. Колодій // Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні : збірник тез доповідей XI науково-практичної конференції, 30 березня - 4 квітня 2015 р. / Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Львівська політехніка», Інститут підприємництва та перспективних технологій. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. – С 235–239.

5. Наливайко Л. П. Трансформація державної освітньої політики в Україні в умовах євроінтеграції / Л. П. Наливайко // Право і суспільство. — 2015. — № 3. — Ч. 3. — С. 31—36.
6. Національна стратегія розвитку освіти на 2012 – 2021 роки : схвалена Указом президента України від 25.06.2013 р. №344/2013 / Сайт Верховної ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
7. Проект Закону України «Про освіту» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.mon.gov.ua.
8. Проекті Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років [Електронний режим]. — Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua>.
9. Резник С. Д. Основы личной конкурентоспособности / С. Д. Резник, А. А. Сочилова. — М. : ИНФРА-М, 2009. — 251 с.
10. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). — К.: ТОВ “ЦС”, 2015. — 32 с.
11. Чинна система фінансування ВНЗ себе вичерпала [Електронний ресурс]. — Режим доступу : osvita.org.ua.